

DISTSIPLIIN JA SELLE TAGAMINE EESTI VABRIKUTÖÖSTUSES 19. SAJANDI TEISEL POOLEL NING 20. SAJANDI ALGUL

Maie PIHLAMÄGI

Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti; maie.pihlamagi@tlu.ee

Tööstusrevolutsioon muutis vabrikutöö valitsevaks. Industrialiseerimise algetapis seisis ettevõtjad silmitsi tõsise probleemiga, kuidas sundida töölisi kohanema regulaarse vabrikutöö ja töödistsipliiniga, et tagada katkematu tootmisprotsess. Töödistsipliini juurutamise kohta on suhteliselt vähe allikmaterjali, samuti ilmunud kirjandust. Siiski on artiklis püütud olemasoleva materjali põhjal heita pilk sellele, miks oli vabrikutes ja tehastes vaja kehtestada distsipliin ning kuidas tööliste distsiplineeritaks muutmiseks rakendati peamise abinõuna trahvimist.

TÖÖDISTSIPLIINI KEHTESTAMISE VAJADUS VABRIKUS

18. sajandi lõpul Suurbritanniast alguse saanud tööstusliku revolutsiooni käigus toimus üleminek käsitsitootmiselt masintootmisele ja vabrikusüsteemi väljakujunemine. Koos sellega muutus põhjalikult ka viis, kuidas organiseeriti inimeste tööelu. Vabrikusüsteemi rajamine tingis tööjõu nõudluse ja tõi tootmisprotsessi läbiviimiseks kaasa tööliste koondamise suurtesse spetsiaalselt selleks ehitatud ning aurujõul töötavate masinatega varustatud hoonetesse – vabrikutesse. Uue tehnika ja tehnoloogia rakendamine nõudis töolistelt tootmisprotsessis üheaegset ja koordineeritud tegevust ning täpsust ja kohusetundlikkust, mida tööstusliku revolutsiooni varases staadiumis oli aga raske saavutada.

On üldtuntud tõde, et vabrikute tööjõu peamiseks allikaks olid maata talurahvas ja ka käsitöölised. Talupoeg või käsitööline, kes oli otsustanud vabrikusse tööle asuda, sattus uude keskkonda, mis oli seotud monotoonse vabrikuelu ja kindla töörütmi ning erines oluliselt tema senisest töö- ja elukorraldusest. Vabrikutöölisel oli raske harjuda sellega, et ta ei saanud vabalt otsustada, millal tööle tulla ja sealt lahkuda, tööst vaba päev võtta või vastavalt oma väljakujunenud harjumustele käituda. Edward Palmer Thompson on oma artiklis kirjutanud, et talupojaühiskonnas oli töö ülesandele orienteeritud ja toimus tsükliliselt vastavalt sellele, millist ülesannet oli vaja täita: kas vilja koristada, heina varuda, lambaid pügada

jne. Tehti seda, mida peeti vajalikuks, ja tööaeg sõltus ülesandest.¹ Heiki Pärdi on oma artiklis rõhutanud, et talupoegade jaoks sõltus aeg suuresti looduse rütmidest ja tööaasta oli tihedalt seotud looduse aastaga. Nende seoste tõttu tajusid talupojad aega tsüklilise, rütmilise ja korduvana. Aja mõõdupuuks oli töö. Päeva- ja hooajatööd surusid maal peale kindla, kuid rahuliku rütmi.²

Vabrikusüsteemis tuli töölisel harjuda teistsuguse ajakäsitusega, kus tähtis ei olnud teatud tööülesande tähtjaks täitmine, vaid intensiivne töö mitte sesoonselt, vaid aastaringselt teatud tundide jooksul päevas.³ Kas, millal ja kuidas töötada, otsustas uues olukorras üksikisiku, indiviidi asemel impersonaalne turujõud.⁴ Neis riikides, kus vabrikutöölised säilis tihed side külas elavate sugulastega või oli neil seal maatükike, toimus kohanemine vabrikueluga raskemini kui neis riikides, kus töölise side maaga oli täielikult katkenud. Tsaari-Venemaa kuulus nende riikide hulka, kus mitte ainult esimese põlvkonna vabrikutöölised, vaid ka järgnevatel põlvkondadel oli külaga tihed side säilinud, ehkki see nõrgenes ajapikku. See oli üks põhjusi, mis raskendas vabrikueluga kohanemist. Nii näiteks pöördusid Venemaa ühe tähtsama, Morozovitele kuulunud Nikolski puuvillavabriku (asutatud 1847. aastal) töölised, olles maal elava perekonna ja sugulastega väga tihedalt seotud, kevadiste põllutööde alguseks külasse tagasi ning naasid alles sügisel pärast põllutööde lõppu. Suveperioodil vabrik praktiliselt seisis, sest põllutöödele siirdunud tööjõudu polnud võimalik kellegagi asendada. Töölisi ei veennud vabrikusse edasi jääma isegi lubadus tõsta suveperioodiks palka 10%.⁵

Industrialiseerimise varases staadiumis oligi vabrikutöö ebaregulaarne, sest osa töölised ei ilmunud tööle, mõned hilinesid, osa ilmus tööle alkoholijoobes, osa aga tegeles töö ajal kõrvaliste tegevustega: vestlemise, täringu- või kaardimänguga. Ühelt poolt mõjutas selline olukord tootmistulemusi negatiivselt, teiselt poolt seadis distsiplineerimatute töölised toimetamine aurujõul töötavate masinatega ohtu töölised enda elu ja tervise.

Kaotsi läinud tööaeg tähendas vabriku omanikule rahalist kaotust. Ta oli investerinud nii hoonetesse, masinatesse, tööriistadesse, materjali kui ka inimestesse, kuid loodetud tulu jäi saamata.⁶

Nii olid töösturid sunnitud otsima lahendusi, kuidas tootmine efektiivseks ja tööjõud distsiplineerituks ning tööaltiks muuta.⁷ Selleks tuli harjutada töölised olema täpne, hoolas ja tähelepanelik, käima regulaarselt tööle, töötama intensiivselt päevas

¹ **Thompson, E. P.** Time, work-discipline, and industrial capitalism. – Past and Present, 1967, 38, 60.

² **Pärdi, H.** Eestlaste maailmapilt XX sajandil: talupoegliku ajakäsitluse murenemine. – Akadeemia, 2001, 1, 6–7.

³ **Hopkins, E.** A Social History of the English Working Classes, 1815–1945. Edward Arnold (Publishers) Ltd, London, 1984, 12.

⁴ **Fraser, D.** The Evolution of the British Welfare State: A History of Social Policy since the Industrial Revolution. 3rd ed. Palgrave Macmillan, Houndmills, 2003, 6.

⁵ **Толоконский Н. И.** Орехово-Зуевская стачка 1885 г. Госполитиздат, Москва, 1956, 17–18.

⁶ **Clark, G.** Factory discipline. – The Journal of Economic History, 1994, 54, 1, 129.

⁷ **Pollard, S.** Factory discipline in the Industrial Revolution. – The Economic History Review, New Series, 1963, 16, 2, 254.

ettenähtud töötundide jooksul, hoidma töökoht korras ning puhtana, hoiduma töövahendite lõhkumisest, materjali vargusest, raiskamisest ja praaktodangu valmistamisest ning alkoholi tarbimisest.

Kõige selle saavutamiseks kehtestas vabriku omanik tööliste jaoks kindla tööaja ja -tempo ning palgakorralduse, samuti moraali- ja käitumisreeglid. Töödistsipliini kehtestamise vajalikkust on põhjendatud ka sellega, et tööliste enesekontroll oli nõrk või puudus üldse.⁸ Ettevõtjate väljatöötatud töökorraldusreeglite alusel, mis ei puudutanud ainult töödistsipliini, vaid ka ettevõtte enda organisatsiooni, kujunesid uued tööstussuhted tööandjate ja tööliste vahel.⁹ Kui varem oli käsitööline või kodutööndaja olnud tööriistade omanik ja tal oli tööandjaga teatud isiklik kontakt, siis vabrikus töötades oli ta masinate ning töövahendite kasutaja, mitte omanik, ja ta ei pruukinud oma tööandjat isegi tunda või temaga kokku puutuda. Tööalane suhtlemine toimus vahetu ülemusega, meistri või ülevaatajaga, ja tööliste suhe tööandjaga seisnes vaid oma tööjõu müümises tööandjale.¹⁰

Korra kehtestamine ja austamine ehk distsipliin sai alguse Suurbritannia uutest, auruajal töötavatest tekstiilivabrikutest, mille rajamise tegid võimalikuks mitmed uued tehnoloogilised leiutised tekstiilivalmistamise alal 18. sajandi II poolel.¹¹

MEETMED TÖÖDISIPLIINI TAGAMISEKS

Esimesena industrialiseerimise teele asunud Suurbritannia töösturitel polnud töödistsipliini juurutamiseks vabrikus toetuda mitte ühelegi eeskujule ja nii katsetasid nad uue elurütmi ning tööharjumuse ja uute moraali- ning käitumisnormide omaksvõtmise protsessi kiirendamiseks mitmeid meetmeid.

Esialgu olid peamised abinõud, mille abil loodeti tööliste distsiplineerida, lühiajaliselt töölt kõrvaldamine, vallandamisega ähvardamine ja ka vallandamine.¹² Need meetmed osutusid aga tööjõu nappuse olukorras ebaefektiivseteks. Pealegi polnud otstarbekas oma väljaõppinud tööliste vallandada, sest selle tagajärjel kannatasid nii tootmine kui ka ettevõtja enda tulubaas.

Ajapikku kujunes peamiseks tööliste distsiplineerimise vahendiks rahaträhv. Ajavahemikul 1805–1813 trahviti Inglismaa ühes puuvillavabrikus tööliste laiskuse, aknast väljavaatamise, vastuhakkamise, hobusemängimise, ropendamise, tantsimise ja lärmamise eest.¹³ 1823. aastal karistati tööliste Manchesteri lähedal asuvas puuvillaketrusvabrikus 1 šillingi suuruse rahatrahviga aknaavamise, räpase töökoha, töö ajal pesemise, enne tööpäeva lõppu töötamise lõpetamise, tööajal vilistamise, rohkem kui viieminutilise tööle hilinemise ja töökohalt loata lahkumise eest. Gaasilambi ilma vajaduseta põletamise eest trahviti töolist 2 šillingiga. Kõige suure-

⁸ Vt **Clark, G.** *Factory discipline*, 130, 131.

⁹ **Pollard, S.** *Factory discipline in the Industrial Revolution*, 259.

¹⁰ **Hopkins, E.** *A Social History of the English Working Classes*, 12–13.

¹¹ **Clark, G.** *Factory discipline*, 133.

¹² **Pollard, S.** *Factory discipline in the Industrial Revolution*, 261.

¹³ **Clark, G.** *Factory discipline*, 132.

maks rikkumiseks peeti seda, kui tööline polnud haiguse ajaks endale asendajat leidnud. Selle eest oli trahv 6 šillingit, sest töölise puudumise tõttu ei leidnud toodetud aur kasutamist ja läks raisku.¹⁴ Need olid väga kõrged trahvid ja puudutasid töölist majanduslikult valusalt, sest tööline teenis keskmiselt 2 šillingit¹⁵ päevas.

Ajapikku kujunesid vabrikutööliste peamisteks trahvimise põhjusteks tööle hili-nemine, töötavate masinate järelevalveta jätmine, töö ajal söömine, õllejoomine, vilistamine, laulmine ja kaastöölistega vestlemine.¹⁶ Trahvi suuruse määras ettevõtte omanik oma äranägemise järgi, sest seadusandlikult oli karistamine vabrikus keh-tetstatud reeglite rikkumise eest reguleerimata.

Tolleaegses majanduses valitsev *laissez faire* ehk valitsuse majandusse mitte-sekkumise poliitika oli iseloomulik ka sotsiaalvaldkonnale. Kuid tööliste järjest kasvav rahulolematust töötingimustega, sealhulgas palka kärpivate trahvidega, sundis Inglismaa valitsust tekkinud probleemidele tähelepanu pöörama. Üks esimesi vabrikuseadusi Inglismaal, 1831. aasta palgaseadus (The Truck Act), tegi lõpu seni-sele praktikale maksta töölistele palka kauba või toiduainetega ja kohustas ette-võtjaid töölistele töötasu ainult rahas maksma. Seadus lubas töölisi halva töö eest trahvida, kuid jättis selle mõiste lahti kirjutamata ja trahvimäärad määratlemata.¹⁷ Nii ei pakkunud seadus töölistele palga kärpimise eest ettevõtjate trahvide näol tõhusat kaitset.

Selle seaduse mõju on tuntav Tsaari-Venemaa 24. mai 1835. aasta seaduses “Vabrikute omanike ja vabrikutesse tööle palgatud tööliste vahelistest suhetest”¹⁸, mida peetakse Venemaa esimeseks vabrikuseaduseks¹⁹. Reguleerides vaba tööjõu (riigitalupojad ja linnaelanikud) palkamistingimusi, lubas seadus vabrikute ning tehaste töölistele palka ainult rahas maksta ja tööluusi või omanikule tekitatud kahju puhul palgast trahve maha arvata, jättes aga trahvimäärad fikseerimata. Seadus kohustas ettevõtjaid kõik palga väljamaksed ja trahvid ning muud palgast kinnipidamised märkima töölise palgaraamatusse ja pidama eraldi arveraamatut töölistele makstud palga ning palgast mahaarvatud trahvide kohta. Neid andmeid kasutasid kohalikud võimud, kelle kompetentsi kuulus tööliste ja tööandjate vaheliste vaidluste lahendamine. Seadus kehtestati esialgu Moskva ja Peterburi linnas ning kubermangus. Juba järgmisel, 1836. aastal laienes seadus Eestimaa ja Liivimaa kubermangudele.²⁰ Järgnevatel aastatel võtsid ka Tuula, Kaluuga, Vladimiri

¹⁴ Hopkins, E. A Social History of the English Working Classes, 12.

¹⁵ Pollard, S. Factory discipline in the Industrial Revolution, 261.

¹⁶ Clark, G. Factory discipline, 132.

¹⁷ Anderson, A. M. Truck legislation in England and on the Continent. – Journal of the Society of Comparative Legislation, 1899, 1, 3, 397; Hilton, G. W. The Truck Act of 1831. – The Economic History Review, 1958, 10, 3, 475.

¹⁸ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собрание второе. 1835, т. X, 8157.

¹⁹ Литвинов-Фалинский В. П. Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России. С-Петербург, 1904, 1; Володин Ф. Ю. История фабричной инспекции в России 1882–1914. Росспен, Москва, 2009, 18.

²⁰ Punane Kunda. 1870. Toim O. Karma. Eesti Raamat, Tallinn, 1968, 12; Andresen, A. jt. Eesti ajalugu, V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Toim K. Ligi, S. Runnel. Ilmamaa, Tartu, 2010, 165.

ja Tveri kubermangu tööstusettevõtted 1835. aasta seaduse oma tööelu korraldamise aluseks.²¹

Seadus jäi aastakümneteks, kuni 1880. aastate alguseni, ainukeseks vabrikuseaduseks Tsaari-Venemaal.

Eestimaa suurimas, 1858. aastal ligi 2000 töölisega tööd alustanud OÜ Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuris (Kreenholmi manufaktuur) reguleeris aastakümneid vabrikuomanike ja tööliste suhteid vabrikuvalitsuse kehtestatud "Krähnholmi vabriku seadus"²². Selle dokumendi koostamisel arvestati nii 1835. aasta seaduse sätteid kui ka Inglismaa puuvillavabrikute kogemusi. Oli ju osa osaühingu juhatuse liikmetest, ettevõttes töötavast tehnilisest personalist ja meistritest pärit Inglismaalt nagu ka osaühingu asutaja Ludwig Knoop ise.

Nii nagu mujal kasutati ka Kreenholmis sundi selleks, et töölisi distsiplineerituks muuta. Vabrikuseaduses sätestatud tule-, tööohutus- ja käitumisnõuete mitte-täitmine tõi kaasa karistuse: rahatrahvi või ametist vabastamise. Vabrikuvalitsus lootis, et hirm karistuse ees sunnib töölisi kuulekusele. Vastavalt Kreenholmi vabrikuseadusele määrati trahv: kui tööline ei täitnud direktori või oma vahetu ülemuse – meistri (ülevaataja) – korraldusi (trahv 50 kopikast kuni 10 hõberublani); jättis masinad järelevalveta või seisma, et minna teise osakonda juttu ajama; tõi vabrikusse alkohoolseid jooke (50 kopikast kuni 5 hõberublani); puudus põhjuseta töölt või lahkus sealt enne tööpäeva lõppu ilma tööandjalt eelnevalt selleks luba saamata (kahekordne päevapalk); hilines tööle rohkem kui 10 minutit; valmistab praaktoodangut, peitis või viskas selle ära (1 rublast kuni 10 hõberublani). Eriti karmilt karistati vabriku vara varguse eest. Tabatud vargale määrati trahv varastatud asja 10-kordses väärtuses, vallandati ja vajadusel anti ta ka politseikohtu alla. Töölist, kelle antud vihjed viisid varga tabamiseni, aga premeeriti 1 rublast kuni 10 hõberublaga. Vallandamine ja politseikohtu alla andmine olid ette nähtud ka ülemustele tõsisema vastuhaku korral.

Vabrikus kasutatava tooraine, puuvilla süttimisohtlikkuse tõttu olid tööruumides suitsetamine, piibutõmbamine ja isegi tikkude kaasaskandmine rangelt keelatud. Selle tuleohutusreegli vastu eksinuid trahviti esimesel korral 5 hõberublaga, järgmistel kordadel aga mitu korda suurema summaga. Tulekahju ennetamiseks oli töölistel keelatud tööruume valgustavaid gaasilampe ise põlema süüdata. Selle reegli eiramine tõi kaasa ühe päevapalga suuruse trahvi.

Tööõnnetuste vältimiseks oli töölistel rangelt keelatud masinaid parandada ja neid ilma seiskamata puhastada. Masinad ja töökoht tuli puhtad hoida, vastasel korral ootas trahv, mille suurus jäi 10 ning 50 kopika vahele.

Nii kõikusid trahvid olenevalt eeskirja rikkumise astmest 10 kopikast kuni 10 rublani. Kui arvestada sellega, et tööline teenis keskmiselt 10 rubla kuus ja 120 rubla aastas²³, olid mõned trahvimäärad palgatasemega võrreldes väga kõrged.

²¹ Литвинов-Фалинский В. П. Фабричное законодательство, 2. Устав о промышленности фабричной и заводской. Издание, СПб., 1879, 60.

²² Vt Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f 29, n 2, s 562, l 128–131.

²³ EAA, f 29, n 2, s 562, l 127.

Trahvimise kõigi juhtumite puhul polnud trahvisummad kindlaks määratud. Nii puudusid kindlad trahvimäärad masinaosade lõhkumise eest ja trahvi suuruse määras tehnik vastavalt oma hinnangule. Sageli nõuti tööliselt lõhutud masina-
detaili hüvitamist selle mitmekordses väärtuses.²⁴ 1868. aastast hakati kangruid
töönormi alatäitmise eest (päevanorm oli toota kalevit vähemalt 45 kopika eest
päevas, mis vastas 45 arssinale puuvillasele riidele²⁵) karistama nii rahatrahvi kui
ka vallandamisega, ehkki seda juhtumit polnud trahvitabelis kirjas.²⁶ Nii suurenes
tööliste trahvimisel vabrikuvalitsuse omavoli. Ainuüksi 1871. aastal trahviti ketrus-
osakonna töölisi (neid oli üle 1400) 5699 korral kogusummas 3052 rubla, kus-
juures trahvid korrarikkumise eest moodustasid 22%, halva töö eest 30% ja
“mitmesuguste eksimuste” eest kõige suurema osa – 48% trahvisummast.²⁷ Vas-
tavalt Kreenholmi seaduse 24. paragrahvile võis tööliste palgast maha arvestatud
trahviraha kasutada kõige virgemate ja eeskujulikult käitunud tööliste premeer-
imiseks, samuti kooli ning kiriku halduskulude osaliseks katteks.²⁸ Siseministee-
riumi komisjon, kes uuris tööliste olukorda Kreenholmis, selgitas aga välja, et
valdavalt maksti preemiaid tööliste asemel meistritele ja tehnikutele usinuse näi-
tamise eest tööliste trahvide määramisel.²⁹

Kreenholmi töölisel astusid vabrikuvalitsuse omavoli vastu välja 1872. aastal,
alustades streiki. Töölisel nõudsid töötingimuste parandamist, eelkõige tööpäeva
lühendamist ja palga tõstmist. Muu hulgas nõudsid nad purunenud masinaosade
mitmekordses väärtuses oma palgast mahaarvamise lõpetamist. Kreenholmi manu-
faktuuri direktor oli sunnitud seda nõudmist täitma ja välja töötama konkreetseid
trahvimäärad juhaks, kui tööline lõhkus mõne masinaosa või -detaili. Haagikohtu-
niku sekkumisel ja soovitusel loobuti töönormi alatäitmise puhul vallandamisest
ning see asendati 50 kopika kuni 1 rubla suuruse rahatrahviga.³⁰ Streigi tulemusena
lõpetati ka summade mahaarvamine tööliste palgast kiriku ja haigla ülalpidamis-
kulude katteks.³¹

Kreenholmi ülejõenaabri, Narva kalevivabriku tööliste karistused vabriku sise-
eeskirja rikkumise eest olid Kreenholmi manufaktuuriga võrreldes mõnel juhul
karmimad. Nii ootas töolist meistritele vastuhaku või tema korralduse täitmata jätmise
puhul vallandamine, rahatrahvi polnud neil juhtudel ette nähtud. Alkoholi toomise
eest vabrikusse määrati esimesel korral trahv 50 kopikat, teisel korral 1 rubla ja
kolmandal korral vallandati tööline päevapealt.³² Masinate käigu ajal töökohalt

²⁴ Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов. Под редакцией
А. М. Панкратовой. Т. II: 1861–1884. Часть I: 1861–1874. Госполитиздат [Москва], 1950,
390, 391.

²⁵ EAA, f 29, n 2, s 562, l 56.

²⁶ Рабочее движение в России в XIX веке, 392.

²⁷ Samas, 393.

²⁸ EAA, f 29, n 2, s 562, l 130p.

²⁹ Рабочее движение в России в XIX веке, 388.

³⁰ EAA, f 29, n 2, s 562, l 56.

³¹ **Zelnik, R. E.** Law and Disorder on the Narova River. The Kreenholm Strike of 1872. University
of California Press, 1995, 78.

³² Рабочее движение в России в XIX веке, 389.

eemaldumise või kaastöötajaga lobisemise eest võidi töolist karistada kuni päevapalgasuuruse rahatrahviga. Praaktodangu valmistamise eest karistati töölisi samuti trahviga, mille suuruse määras töölise vahetu ülemus.³³ Vastavalt sise-eeskirjale kasutati töolistelt kogutud trahviraha vabrikuvälise enda kulutuste vähendamiseks: raamatukogu ülalpidamiskulude katteks, lugemislauale ajalehtede ostmiseks ja osaliselt ka kooli halduskuludeks.³⁴

Kunda tsemenditehase trahvitabel nägi ette töölise ilma loata töölt puudumise eest esimesel korral 1 rubla, teisel korral 2 rubla suuruse trahvi ja kolmandal korral anti küsimus haagikohtule lahendada. Tööle hilinemise eest 5 minutit või töölt ilma loata varem lahkumise eest määrati 25 kopika suurune trahv. Trahv oli ette nähtud ka sel juhul, kui tööline ei täitnud meistri või ülevaataja käsku.³⁵

Teistes industrialiseerimise teele asunud Euroopa riikides kasutasid ettevõtjad samuti Suurbritannia eeskujul töödistsipliini tagamiseks vabrikutes peamiselt trahvimist, määrates nende suuruse oma äranägemise järgi. Industrialiseerimise edenedes hakkas täiustuma ka tööseadusandlus, mis esialgu oli kõikides riikides reguleerinud põhiliselt alaealiste tööjõu kasutamist vabrikutööstuses ja neile koolihariduse andmist. 1890. aastateks oli Euroopa riikides seadusandlikult reguleeritud muu hulgas ka töölise karistamine rahatrahviga. Saksamaa tööstusseadustik nõudis töölise informeerimist trahvimise põhjustest ja trahvimääradest ning trahvitabelite tööruumides ülespanemist. Trahviraha võis kasutada vaid töölise heaks. Trahvisumma maksimaalseks määraks kehtestati töölise pool päevapalka. Kui tege- mist oli väga tõsise distsipliinirikumisega, millega kaasnes kaastöölise ohtuseadmine, võis töolist karistada päevapalgasuuruse rahatrahviga.³⁶ Austria 1883. aasta tööstusseadustik nõudis samuti trahviliikide ja -määrade fikseerimist sisekorraeeskirjades, mis tuli vabriku tööruumides üles panna.³⁷ Inglismaa 1896. aasta palga- seadus nõudis, et töölise ja tööandja vahel sõlmitud töölepingus fikseeritakse selgelt, millistel juhtumitel töolist trahvitakse ning kui suur on trahvimäär. Tööandja oli kohustatud trahvide kohta registrit pidama.³⁸ Vastavalt Belgia 1896. aasta vabrikuseadusele tuli tööreeglid, sealhulgas trahvitabel, vabriku tööruumides üles panna ja informeerida töölisi trahvimise põhjusest ning trahvi suurusest. Seadus kehtestas trahvi maksimaalseks suuruseks 1/5 päevapalka.³⁹

Tööstusest õigusaktide kinnipidamise üle järelevalve pidamiseks loodi vabrikuinspektiooni institutsioon esmalt Suurbritannias (1833. aastal) ja seejärel selle eeskujul ka teistes Euroopa riikides: Saksamaal, Prantsusmaal, Austrias, Belgias ning mujal. 1880. aastate algul pidas riigivõim neis maades vajalikuks anda vabrikuinspektoritele õigus trahvida tööandjaid tööalaste õigusaktide rikku-

³³ Samas, 390.

³⁴ Samas.

³⁵ Punane Kunda, 13.

³⁶ Samas, 402.

³⁷ **Anderson, A. M.** Truck legislation in England and on the Continent, 403.

³⁸ Samas, 397; Memoranda for use of occupiers: note as to the Truck Acts. The National Archives of the United Kingdom (NAUK), Lab 15/12, 166.

³⁹ **Anderson, A. M.** Truck legislation in England and on the Continent, 402.

mise eest. Esimesena läks seda teed 1883. aastal Austria, 1887. aastal järgnesid Inglismaa ja Belgia ning 1891. aastal Saksamaa.⁴⁰

Ühe viimase Euroopa riigina industrialiseerimise teele asunud Venemaal loodi vabrikuinspeksioon⁴¹ alles 1882. aastal, kuid ettevõtjate omavoli tööliste trahvimisel piirati seal varem kui mõnes tööstuslikult enamarenenud riigis. Vabriku-tööliste ja vabrikantide vastastikuseid suhteid reguleeriv 3. juuni 1886. aasta seadus⁴² fikseeris muu hulgas juhtumid, mille puhul võis ettevõtja töölisi raha-trahviga karistada, ning ka trahvide maksimaalsed määrad. Seadusest tulenevalt võis vajaliku distsipliini ja tööritmi tagamiseks vabrikutes ning tehastes trahvida töölisi kolmel põhjusel: lohakas töö (ebakvaliteetse toodangu valmistamine, hoole-tusest masina või tööriista lõhkumine ja materjali rikkumine); tööluus (üle poole päeva ilma mõjuva põhjuseta puudumine); korrarikkumine (tööle hilinemine või enne tööpäeva lõppu omavoliline töölt lahkumine, tööruumides lärmamine, sõim-lemine, kaklemine, hasartmängude mängimine, joobnud olekus tööle ilmumine, alkoholi kaasavõtmine vabrikusse ning töökoha korrashoiu ja tule- ning töö-ohutusreeglite eiramine). Mistahes teistel põhjustel oli keelatud töölise palgast mahaarvamisi teha. See seadus tegi lõpu ettevõtjate omavolile trahvide määramisel ja senisele praktikale veeretada osa oma rahalistest kohustustest tööliste õlgadele. Edaspidi oli keelatud arvestada tööliste palgast maha summasid vabrikukooli ja -haigla ülalpidamise, tööruumide valgustamise ning tööks vajalike tööriistade kasutamise eest.

Lohakat tööd hindas ja trahvi suuruse määras ettevõtja või tema poolt määra-tud isik. Tööluusi eest määratav rahaline karistus seoti töölise päevapalga määraga. Tööluusi eest võis töölist karistada maksimaalselt kolmekordse päevapalga suuruse trahviga ja lisakaristusena puudunud aja eest töötasu kinni pidada. Korrarikkumise eest oli ette nähtud trahv kuni 1 rubla.

Seadus nõudis trahvide kohta tabeli koostamist koos trahvi suuruse äranäita-misega, trahvitabeli kooskõlastamist vabrikuinspeksiooniga ja tabeli väljapanekut vabriku kõikides osakondades. Trahvid tuli töölise palgaraamatusse sisse kanda ja trahvide kohta eraldi arvestust pidada. Trahv peeti töölise palgast kinni esimesel trahvimisele järgnenud palgapäeval. Trahvide kogusumma lohaka töö, tööluusi ja korrarikkumise eest ei tohtinud ületada 1/3 töölisele palgapäeval väljamakstavast töötasust. Kui töölisele määratud trahvide kogusumma oli kehtestatud reeglite rik-kumise eest suurem, võis tööandja töölepingu ühepoolset lõpetada. Töölisel oli õigus vallandamine kohtus vaidlustada ja tema kasuks tehtud kohtuotsuse puhul nõuda talle tekitatud kahju eest kompensatsiooni. Iseasi, kas töölisel oli kohtu-kuludeks raha, et seda õigust kasutada.

Ettevõtjate motiveerimiseks seaduskuulekalt käituma ja riigikassa täitmise tõhustamiseks nägi seadus ette karistada seaduse nõuetest üleastunud ettevõtjaid olenevalt seaduse rikkumise iseloomust 25–300 rubla suuruse rahatrahviga.

⁴⁰ Samas, 396.

⁴¹ Eestimaa ja Liivimaa kubermangus loodi vabrikuinspeksioon alles 1894. aastal.

⁴² ПСЗ. 1886, т. VI, 3769.

Seadus kehtis 1. oktoobrist 1886 esialgu vaid Peterburi, Moskva ja Vladimiri kubermangus, hiljem laiendati seaduse kehtivust ka teistele kubermangudele. Eestimaa ja Liivimaa kubermangus hakkas seadus kehtima kaheksa aastat hiljem, 1. mail 1894, kui neis kubermangudes alustas tegevust vabrikuinspeksioon.⁴³

Nii seadustati tööstusettevõtetes väljakujunenud praktika trahvide määramise osas ja fikseeriti trahvide maksimaalmäärad, et parandada tööliste distsiplineeritust ning suurendada ettevõtjate seaduskuulekust. Tööliste jaoks tähendas trahvide seaduslik reguleerimine seniste, ettevõtjate kehtestatud trahvimäärade alanemist ja võimaluse suurenemist saada vajadusel trahvikapitalist toetust, sest seadus lubas tööliste palgast maha arvatud trahvidest moodustunud trahvikapitali kasutada kooskõlastatult vabrikuinspeksiooniga toetuste andmiseks vaid töölistele.

Nii maksis Kreenholmi manufaktuur 1895. aasta jaanuaris toetust 20 töölisele ajutise töövõimetuse puhul ja matusekuludeks. Toetuse suuruseks matuste puhul oli 10–15 rubla, ajutise töövõimetuse puhul 4–5 rubla.⁴⁴ Ajavahemikul 1. augustist 1894 kuni 31. juulini 1895, seega aasta jooksul kogunenud trahvirahast – 2391 rublast –, anti Kreenholmis toetusi 95% ulatuses kokku 2272 rubla suuruses summas.⁴⁵ A. M. Lutheri mehaanilises puidutööstuses anti 1897. aasta detsembris trahvikapitalist toetust 30 töölisele haigestumise puhul ja lähedaste matusekuludeks kogusummas 122 rubla.⁴⁶ 1898. aasta jaanuaris maksti F. Wiegandi masinatehases trahvikapitalist haigustoetust 5 töölisele kokku 26 rubla ja H. Hindreuse tikuvabrikus sünnitustoetust ühele naistöölisele 5 rubla ning E. Johansonis paberivabrikus haigus-toetust ühele tööliste 6 rubla.⁴⁷

Trahvikapitalist makstigi toetusi peamiselt lapse sünni, ajutise töövõimetuse, raske majandusliku olukorra ja pereliikme surma puhul. Ettevõtjal ei olnud kohustust kasutada aastas kogutud trahviraha täies ulatuses toetuste maksmiseks. See-tõttu oli ka trahvirahade laekumise ja toetuste eraldamise suhe aastate lõikes erinev ning olenes sellest, kui palju taotlusi toetuse saamiseks esitati ja kui suure osa neist pidas vabrikuvallitsus vajalikuks rahuldada.

1901. aastast hakati Tsaari-Venemaal regulaarselt koostama vabrikuinspektorite tegevuse aastaaruandeid, mis sisaldavad ka andmeid töölistele makstud palga ja palgast maha arvatud trahvisummade kohta. Aruannetest selgub, et märkuste ja noomituste tegemise kõrval rakendati trahvide süsteemi peamiselt suuremates ettevõtetes.

Tabel 1 andmed näitavad, et aastail 1900–1914 moodustasid trahvid tööliste aastapalgast 0,15–0,21%, v.a 1905. ja 1906. aastal, kui trahvid moodustasid tööliste aastapalgast väga väikese osa, vastavalt 0,07 ning 0,05%. 1905. aasta revolutsiooni päevil nõudsid eesti tööstustöölised trahvide kaotamist tööle hilinemise ja töölt

⁴³ PIC3. 1894, т. XIV, 10420.

⁴⁴ EAA, f 206, n 1, s 188, l 94–95.

⁴⁵ Samas, l 157.

⁴⁶ Samas, s 293, l 2, 2p.

⁴⁷ Samas, l 3, 4, 7.

Tabel 1. Eestimaa kubermangu vabrikutöolistelt kogutud trahvid aastail 1900–1914*

Aasta	Töölise arv ettevõtetes, kus arvestati trahve, 1000	Trahvide arv	Palk, 1000 rbl	Trahvid, rbl	Trahvide suhe palka, %	Trahv 1 töölise kohta aastas, rbl
1900	13,7	–	3182	6 460	0,20	0,47
1901	13,3	24 413	3611	6 324	0,18	0,48
1902	13,6	18 253	3621	6 033	0,17	0,45
1903	13,4	25 540	3468	5 312	0,15	0,40
1904	13,3	23 344	3377	5 207	0,15	0,39
1905	14,0	12 701	3551	2 313	0,07	0,17
1906	13,0	10 315	3466	1 798	0,05	0,14
1907	17,3	21 919	4625	4 826	0,10	0,28
1908	17,8	37 029	5301	8 485	0,16	0,48
1909	17,3	33 238	5259	7 855	0,15	0,45
1910	19,3	38 111	5567	8 474	0,15	0,44
1911	21,8	48 429	6328	11 363	0,18	0,52
1912	22,5	50 875	6868	13 749	0,20	0,61
1913	24,6	52 226	8149	16 688	0,21	0,68
1914	24,1	53 157	9344	19 546	0,21	0,82

* Свод отчетов фабричных инспекторов (СО) за вторую половину 1900 года. СПб., 1902, 74–75; samas, 1901. СПб., 1903, 162–163; samas, 1902. СПб., 1904, 160–161; samas, 1903. СПб., 1906, 168–169; samas, 1904. СПб., 1907, 172–173; samas, 1905. СПб., 1908, 92–93; samas, 1906. СПб., 1908, 92–93; samas, 1907. СПб., 1909, 96–97; samas, 1908. СПб., 134–135; samas, 1909. СПб., 1910, 142–143; samas, 1910. СПб., 1911, 280–281; samas, 1911. СПб., 1912, 232–233; samas, 1912. СПб., 1913, 234–235; samas, 1913. Петроград, 1914, 240–241; samas, 1914. Петроград, 1915, 212–213.

puudumise pärast, kuid seda nõudmist ettevõtjad ei rahuldanud.⁴⁸ Olles aga hirmutatud tööliste massilistest väljaastumistest, millega kaasnes marodööritsemine, jätsid ettevõtjad trahvid töölt puudunud streigipäevade eest arvestamata. Seetõttu olid nii trahvimiste arv kui ka trahvisummad neil aastail eelnevate aastatega võrreldes märkimisväärselt väiksemad. 1905. aastal maksis tööline trahvi keskmiselt 17 kopikat, järgmisel aastal aga veelgi vähem: 14 kopikat. See näitaja oli 1905. aastal 2,8 korda ja 1906. aastal 3,4 korda 1900. aasta omast väiksem. Järgnevatel aastatel liikusid nii trahvide arv kui ka trahvisummad uuesti tõusujoones. 1913. aastal ulatus rahatrahv keskmiselt 68 kopikani ja 1914. aastal 82 kopikani ühe töölise kohta aastas.

Aastail 1901–1914 oli lohakas töö kõige sagedamaks trahvimise põhjuseks (45–76% trahvimise juhtumitest). Teisel kohal olid trahvid tööluuside eest

⁴⁸ Pihlamägi, M. Estonian industrial workers' demands in the 1905 revolution. – Acta Historica Tallinnensia, 2008, 12, 6.

(8–32% trahvimise juhtumitest) ja kõige väiksem oli trahvide arv korrarikkumise eest (10–25% trahvimise juhtumitest).⁴⁹

Trahvisummade osas oli pilt teistsugune. Kõige suuremad trahvisummad kogunesid trahvidest tööluuside eest (24–60% trahvide kogusummast), sest nende hulka arvati ka streigipäevad (v.a 1905. ja 1906. aastal). 1910. aastast kasvanud streigiliikumine suurendas järsult ka vallandamiste arvu. Teisalt oli karistus tööluusi eest seotud päevapalgamääraga ja töötasu suurenedes kasvas ka trahvisumma. Teisel kohal olid trahvisummad lohaka töö eest (20–57% trahvide kogusummast) ja kõige väiksemad korrarikkumise eest (8–24% trahvide kogusummast).⁵⁰

Eestimaa kubermangu tööstusettevõttes rakendati trahvide süsteemi 30–40 suuremas ettevõttes (vagunitehas Dvigatel, F. Wiegandi masinatehas, Balti Puuvilla Ketramise ja Kudumise Vabrik, Kreenholmi manufaktuur, Kärddla kalevivabrik, Kunda tsemenditehas jt). Liivimaa kubermangu 5. jaoskonna vabrikuinspektori piirkonnas (Tartu-Võru maakond) rakendati trahvide süsteemi 1911. aastal 10 ettevõttes 38-st.⁵¹ 1913. aastaks oli trahvitabeli vabrikuinspektoriga kooskõlastanud 24 ettevõtet, kuid trahve määrati vaid viies ettevõttes, kus töötas kokku 369 töölisi. Nende ettevõtete töölised maksid trahvi 96 korral summas 51 rubla. Kõige suurema summaga – 17 rubla – täienes F. Faure masinatehase trahvikapital. Tartu telefoni-vabrikus määrati 33 trahvi, mille kogusumma oli 13 rubla. Zirki trükikoja töölised maksid trahvi 27 korral summas 9.50 rubla. L. Bandelieri mööblivabrikus trahviti töölisi 10 korral summas 6 rubla ja Räpina paberivabrikus 5 korral summas 5 rubla.⁵² Trahvid moodustasid vaid väga väikese osa nende vabrikute töölisele 1913. aastal makstud palgast: 84 693 rubla.⁵³ 1914. aastal karistati samades ettevõtetes töölisi (341 töölisi) rahatrahaviga 68 korral 30 rubla suuruses summas (halva töö eest 7 korral kogusummas 3 rubla, tööluusi eest 42 korral kogusummas 18 rubla ja korrarikkumise eest 19 korral kogusummas 9 rubla). Nii olid eelmise aastaga võrreldes väiksemad nii trahvide arv kui ka trahvisummad, mis moodustasid vaid murdosa neis viies ettevõttes 1914. aastal makstud palga kogusummast: 85 075 rubla.⁵⁴

Liivimaa kubermangu 4. jaoskonna vabrikuinspektori (Pärnu-Viljandi maakond) piirkonnas oli 1913. aastal vabrikuinspeksiooni järelevalve all 26 ettevõtet 4087 töölisega. Trahvitabelid olid küll kinnitatud 26 ettevõttes 4038 töölisega,

⁴⁹ Arvestusalus: Свод отчётов фабричных инспекторов (СО) за вторую половину 1900 года. СПб., 1902, 66–67; samas, 1901. СПб., 1903, 156–157; samas, 1902. СПб., 1904, 154–155; samas, 1903. СПб., 1906, 162–163; samas, 1904. СПб., 1907, 166–167; samas, 1905. СПб., 1908, 86; samas, 1906. СПб., 1908, 86; samas, 1907. СПб., 1909, 90; samas, 1908. СПб., 1910, 146–147; samas, 1909. СПб., 1910, 146–147; samas, 1910. СПб., 1911, 284; samas, 1911. СПб., 1912, 226–227; samas, 1912. СПб., 1913, 228; samas, 1913. Петроград, 1914, 234; samas, 1914. Петроград, 1915, 206.

⁵⁰ Arvestusalus vt viide 44.

⁵¹ EAA, f 560, n 1, s 31, l 206, 211.

⁵² EAA, f 558, n 1, s 22, l 60–61.

⁵³ Samas, l 56, 58.

⁵⁴ EAA, f 560, n 1, s 127, l 33.

kuid trahvimist rakendati vaid 14 ettevõttes (Sindi kalevivabrik, Waldhofi tselluloosivabrik, Mõisaküla linaketrusvabrik, Ed. Pohli tikuvabrik, Viljandi linavabrik, U. Pohrti metalli- ja masinatehas jt), kus töötas kokku 3539 töolist. Nende ettevõtete töölistele määrati trahv 3413 korral summas 2616 rubla: halva töö eest 365 korral summas 185 rubla, tööluusi eest 1527 korral summas 798 rubla ja korrarikkumise eest 1521 korral summas 1633 rubla. Trahvisumma moodustas vaid 0,23% töölistele makstud palgast: 1 128 160 rubla.⁵⁵ Kõige rohkem trahve – 3051 korral summas 2531 rubla – määrati 2100 töölisele Waldhofi tselluloosivabrikus. Teiste ettevõtete trahvisummad olid sümboolsed ja ulatusid 25 kopikast 11 rublani.⁵⁶ Ainult 733 töölisele Sindi kalevivabrikus, kus töölisi trahviti 226 korral ebakvaliteetse töö ja korrarikkumise eest, oli tööliste palgast (149 993 rubla) maha arvatud trahvisumma natuke suurem, ulatudes 39 rublani.⁵⁷

Eeltoodud andmetest nähtub, et töölised olid harjunud normidega, millele distsipliin toetus, nad püüdsid õigeaegselt tööle jõuda, töö ajal ainult oma töötulemustele pühenduda ja tule- ning tööohutuseeskirju täita. Kuigi trahvide süsteem motiveeris neid paremini käituma, jäi suureks probleemiks halb töö ehk praaktoodangu valmistamine. Ilmselt oleks seda probleemi aidanud trahvide asemel lahendada tööliste väljaõppe parandamine töökohal. Kutsealane väljaõppesüsteem oli Tsaari-Venemaal alles lapsekingades.⁵⁸ Osa tööstustöölisi ei harjunud distsipliiniga kunagi. Nad töötasid halvasti, laisklesid, puudusid põhjuseta ja lahkusid töölt ning tulid tööle alkoholijoobes.⁵⁹

Inglismaa praktika näitas, et trahve hiljaksjäämise või halva töö eest määrati ikka ja jälle ühtedele ning samadele töölistele ja et distsipliini tagamisel andsid trahvimisest paremaid tulemusi tööalane väljaõpe ning paremad töötingimused. Seetõttu loobuti Inglismaal pärast esimest maailmasõda tööliste trahvimisest.⁶⁰ Ka Eesti tööstusettevõtetes kujunes välja teatud kontingent töölisi, keda tuli trahvimisega vaos hoida, samal ajal kui enamik järgis kehtestatud reegleid. Kuidas muidu oleksid töölised saanud hoiukassas arvet omada või järelmaksuga elamut soetada, nagu seda tehti Kärddlas, Sindis ja Kreenholmis? Eestis keelati tööliste karistamine rahatrahviga ettevõtjate poolt Riigikogus 25. novembril 1921 vastuvõetud “Tööstuslise töö seaduses ettenähtud rahatrahvide ärakaotamise seadusega”.⁶¹

⁵⁵ EAA, f 558, n 1, s 22, l 38.

⁵⁶ Samas, l 43–45.

⁵⁷ Samas; **Must, A.** Sindi linn ja 1. Detsembri nimeline vabrik. 1833–1983. Eesti Raamat, Tallinn, 1985, 58.

⁵⁸ Vt **Sirk, V.** Kutseharidus Eestis 19. sajandi algusest 1917. aastani. Valgus, Tallinn, 1983.

⁵⁹ **O’Neill, J.** The disciplinary society: from Weber to Foucault. – *The British Journal of Sociology*, 1986, 37, 1, 49; **Roberts, J. S.** Drink and industrial discipline in nineteenth-century Germany. – *Rmt: The Industrial Evolution and Work in Nineteenth Century Europe*. Toim L. R. Berlanstein. Taylor and Francis e-Library, 2005, 110.

⁶⁰ Annual Report of the Chief Inspector of the Factories and Workshops for the year 1932. Vt NAUK, Lab 15/19, 67.

⁶¹ Riigi Teataja (RT), 1921, nr 112, art 235.

Vabrikuinspeksiooni järelevalve tööstusettevõtete üle ei tähendanud, et ettevõtjad täitsid kõiki tööalaseid, sealhulgas trahvimise ja trahviraha kasutamise eeskirju. Kõige enam esines trahvisumma ebaõiget arvestamist või trahvi määramist rikkumise eest, mida polnud trahvitabelis näidatud. Nii esitasid Eestimaa kubermangu vabrikutöölised 1901. aastal vabrikuinspeksioonile 34 kaebust ebaõigesti määratud trahvi kohta.⁶² Kaebuste kontrollimisel tuvastas vabrikuinspektor vaid 6 trahvidega seotud seadusrikkumist.⁶³ 1902. aastal avastasid vabrikuinspektorid Eestimaa kubermangu ettevõtetes 4 trahvidega seotud seadusrikkumist.⁶⁴ 1907. aastal tegi vabrikuinspektor 7 ettevõtjale märkuse trahvidega seotud tööseadusandluse rikkumise eest.⁶⁵ 1911. aastal aga avastasid vabrikuinspektorid kontrollimise käigus trahvimisega seotud seadusrikkumisi 20 ettevõttes ja need päädsid ettevõtjale märkuse tegemisega.⁶⁶ 1913. aastal laekus vabrikuinspeksioonile 22 kaebust seoses tööliste palga kärpimisega trahvide näol. Kontrollimisel leidsid kaebused kinnitust 4 ettevõttes ja vabrikuinspektor karistas neid ettevõtjaid märkusega.⁶⁷ 1914. aastal laekus vabrikuinspeksioonile töölistelt 93 kaebust, mille põhjuseks olid valesti arvestatud trahvid. Vabrikuinspektor tuvastas siiski vaid 2 seadusrikkumist ja tegi patustanud ettevõtjatele märkuse.⁶⁸ Pärnu-Viljandi vabrikuinspektori piirkonnas avastas vabrikuinspektor 1904. aastal tööliste kaebusi kontrollides 137 tööandjapoolset seadusrikkumist, nende hulgas oli 4 juhul tegemist kas valesti arvestatud trahvisummaga või trahvikapitali ebaõige kasutamisega.⁶⁹ Seadusrikkumiste arv oli väga suur, kui silmas pidada asjaolu, et selles vabrikujaoskonnas oli vabrikuinspeksiooni järelevalve all vaid 24 ettevõtet. 1910. aastal laekus töölistelt 48 kaebust, sealhulgas 7 kaebust valesti arvestatud trahvide kohta.⁷⁰

Kuigi 1886. aasta seadus nägi tööseadusandluse rikkumise eest ettevõtjatele ette rahatrahvi, piirdusid vabrikuinspektorid haldusmenetluse algatamise asemel märkuse tegemisega ettevõtte administratsioonile, nõudes puuduste kõrvaldamist. Vaatamata sellele et ettevõtjate trahvimine oli harv nähtus, nägid nad selles enda vastu suunatud ülekohut ja reeglina vaidlustasid Eesti- või Liivimaa kubermangu vabriku- ning mäeasjade komisjoni trahviotsuse Peterburi vabriku- ja mäeasjade peakomisjonis. Nii näiteks arutati 1908. aastal peakomisjoni istungil Waldhofi tselluloositehase direktori apellatsioonikaebust, milles ta leidis, et talle määrati ebaõiglaselt trahvi ebakorrektselt asjaajamise ja 1886. aasta seaduse trahve käsitlevate sätete rikkumise eest. Peakomisjon otsustas jätta Liivimaa kubermangu vabriku- ja mäeasjade komisjoni otsuse trahvimise kohta jõusse, kuid vähendas

⁶² CO 1901, 58–59.

⁶³ Samas, 94–95.

⁶⁴ CO 1902, 92–93.

⁶⁵ CO 1910, 212–213.

⁶⁶ CO 1911, 194–195.

⁶⁷ CO 1913, 200–201, 216–217.

⁶⁸ CO 1914, 176, 177, 188, 189.

⁶⁹ Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, f 104, n 1, s 24, l 70–72.

⁷⁰ Samas, s 29, l 19–20.

trahvisummat 50 rubla võrra: 200 rublalt 150 rublani.⁷¹ Aastail 1899–1914 vaadati Peterburi vabriku- ja mäeasjade peakomisjoni istungitel läbi kaheksa Eesti ning Liivimaa vabrikantide esitatud apellatsioonikaebust neile määratud trahvide osas tööseadusandluse rikkumise eest. Viiel juhul jäeti kubermangu vabriku- ja mäeasjade komisjoni otsus jõusse, kolmel juhul vähendati trahvisummat.⁷²

19. sajandi algul, kui distsipliini alles juurutati trahvide abil, väljendasid tööliselised reeglite ja trahvide üle pahameelt masinate lõhkumisega, tekitades töösturile varalist kahju. Seetõttu tuli distsipliini kehtestamiseks leida trahvimise kõrval teisi meetmeid, mis oleksid töölistele meelepärased. Nii võeti neljas Belfasti linavabrikus (kokku oli neid 31) kasutusele preemiasüsteem, mis nägi ette 3–10% lisatasu maksmist töölistele, kes ületasid kehtestatud tootmismnormi. Juhul kui tööline aga eksis kehtestatud reeglite vastu, näiteks hilines tööle, kõrvaldati ta päevaks töölt ja määrati trahv, mille suuruseks oli 2% nädalapalgast. Ühtlasi kaotas ta võimaluse oma väljateenitud nädalapalgale lisatasu saada.⁷³ Nii seati tööliste töötasu sõltuvusse mitte ainult tema toodetud toodangu hulgast, vaid ka käitumisest.

Eriti innustavalt mõjus preemiasüsteemi rakendamine tükitööde tegevatele ambitsioonikatele töölistele, sest erinevalt ajatöelistest oli neil suurem võimalus norme ületada ja oma palka suurendada. Kokkuhoitud raha paigutati hoiukassasse intressi teenima, et järelmaksuga maja osta või mõnel muul viisil oma elujärge parandada. 1845. aastal olid Inglismaal hoiukassas tööliste deposiitarvetel summad, mis jäid vahemikku 6 pennist 5 šillingini. Juhul kui tööline kuue kuu jooksul oma kontolt raha välja ei võtnud, maksis vabrik talle intressi 5% aastas.⁷⁴

Eesti vabrikutes oli preemiasüsteemi kasutamine distsipliini juurutamiseks erand. Nii stimuleeriti Narva kalevivabrikus töölisi kvaliteetselt toodangut andma, määrates preemia neile töölistele, kes praaki ei tootnud.⁷⁵ Palgale lisa teenimiseks pakuti vabrikutes ja tehastes pikale tööpäevale vaatamata ületunnitööd, mida tasustati tavalisest kõrgemate tariifidega.⁷⁶ Need töölised, kes olid suuremast palgast huvitatud, võtsid kehtestatud reeglid kiiremini omaks, sest nad mõistsid, et korrale allumine ja töötulemustele keskendumine viib palga suurenemisele, mille tulemusena on võimalik elukvaliteeti parandada.

Kreenholmi manufaktuur kutsus töölisi üles säästma ja oma sääste vabriku juurde 1860. aastal avatud hoiukassasse paigutama. 1868. aasta 1. detsembri seisuga oli hoiukassas tööliste ja ametnike arvetel kokku 14 580 rubla. Huvi suurendamiseks hoiustamise vastu maksis vabrik hoiustele intressi 5% aastas.⁷⁷ 1. detsembriks 1869 olid hoiused kasvanud 3817 rubla võrra: 18 397 rublani.⁷⁸ Kahe

⁷¹ Сборник постановлений главного по фабричным и горнозаводским делам присутствия за 1899 по 1914 г. Петроград, 1915, 323–326.

⁷² Samas, 1–756.

⁷³ Clark, G. Factory discipline, 132.

⁷⁴ Annual Report of the Chief Inspector of the Factories, 61.

⁷⁵ Рабочее движение в России в XIX веке, 390.

⁷⁶ Vt Pihlamägi, M. Tööstustöölise töö- ja puhkeaeg ja selle seadusandlik reguleerimine Eestis 1870–1940. – Acta Historica Tallinnensia, 2004, 8, 48–49.

⁷⁷ EAA, f 29, n 2, s 4740, l 13p.

⁷⁸ EAA, f 41, n 1, s 52, l 69.

järgmise aasta jooksul kasvasid hoiused 26 983 rublani.⁷⁹ Kuna töölised kippusid sageli oma raha välja võtma, muutis vabrik intressimäära. 6-kuulise hoiustamisperioodi eest maksti intressi 6% aastas. Neile, kes hoiustasid raha hoiukassas vähem kui 6 kuud, maksis vabrik intressi endiselt 5% aastas. 1875. aasta 1. jaanuari seisuga oli hoiukassal 681 klienti ja hoiuarvete kogusumma oli 62 955 rubla. 1875. aasta jooksul tehti 230 sissemakset 61 040 rubla väärtuses ja raha võeti arvetelt välja 359 korral kokku 35 341 rubla.⁸⁰ Ülekaalus olid hoiused, mis jäid 15–100 rubla vahele.⁸¹ Järgnevatel aastatel kasvasid hoiused jõudsalt ja mitmekordistusid. 1882. aasta 1. detsembri seisuga oli hoiukassas hoiuseid 244 748 rubla väärtuses. Hoiusele lisandus vabriku makstav 6% intress aastas.⁸² Kreenholmi tööliste arvuga võrreldes oli hoiustajate arv siiski väike, eelkõige seetõttu, et tekstiilitöölise palk oli madal ja suurem osa töölistest pidi pingutama, et ots otsaga välja tulla. Samuti nõudis oma osa töötasust tööliste hulgas küllalt laialt levinud joomine.

Kuna töölised kasutasid meeleldi lisateenimisvõimalusi, muutus ka laialt levinud arvamus, et töölised on huvitatud ainult fikseeritud minimaalsest sissetulekust ja et töötasu üle selle miinimumi võib tööluusideni viia. See pani aluse vaatele, et töölised suhtuvad töötasusse paindlikult.⁸³

VABRIKUTÖÖLISTE DISTSIPLIINI KASVATAMINE VÄLJASPOOL TÖÖD

19. sajandi keskel rajati tööstusettevõtted enamasti maakohtadesse ja jõgede äärde, kus oli võimalik odavat vee-energiat kasutada. Kuna infrastruktuur oli välja arenemata, tuli koos tootmishoonetega suurematel, sadu töölisi koondavatel ettevõtetel ehitada tööliselamud, kool, haigla, poed, saun, pesuköök, kirik, turuplats jt olmeobjektid ja kindlustada vabrikukompleksi hõlmaval suurel territooriumil avalik kord ning turvalisus. Tööliste rahuliku, viisaka ja kombeka käitumise ning puhtuse hoidmise tagamiseks kehtestati vabrikutele kuuluvates elamutes – barakides ja kortermajades, kus elas koos sadu inimesi – ühiselureeglid, mis olid kõigile sealsetele elanikele kohustuslikud. Elu eri vabrikuasulates oli võrdlemisi ühesugune ja seetõttu olid ka elamutes kehtestatud ühiselureeglid üsna sarnased. Vastavalt reeglitele oli ilma vabriku administratsiooni loata keelatud võõraid ööbima võtta, haigeid ilma arsti loata korteris hoida, musta vett ja solki õue või tänavale kallata, selleks mitte ette nähtud kohta tuhka visata, toas pesu kuivatada, lärmata, naabritega tülitseada, alkoholi kuritarvitada, lahtise tulega hooletult ümber

⁷⁹ EAA, f 29, n 2, s 4740, l 148.

⁸⁰ Кренгольмская мануфактура близ Нарвы. Описание фабрики и жилых помещений для рабочих. С.-Петербург, 1876, 25.

⁸¹ Samas, 26.

⁸² EAA, f 29, n 2, s 4993, l 71.

⁸³ Pollard, S. Factory discipline in the Industrial Revolution, 265.

käia, korterit vahetada või ilma administratsiooni loata kaasüürilist võtta. Korter tuli korras ja puhas hoida, seda sageli tuulutada ning üür tähtjaks tasuda.⁸⁴ Reeglite rikkumise puhul määrati karistuseks rahatrahvid, et mõjutada töölisi uue industriaalühiskonna käitumis- ja moraalinorme omaks võtma. Trahvid vabrikuelamutes kehtestatud reeglite rikkumise eest olid üsna kopsakad. Nii tuli koristamata korteri eest maksta trahvi 20 kopikat; korteris pesupesemise ja -kuivatamise eest vastavalt 30 ning 40 kopikat⁸⁵; selleks mitte ette nähtud kohta solgi ja pesuvee kallamise eest 20 kopikat; võõraste ilma loata ööbima või kaasüüriliseks võtmise eest kuni 75 kopikat; haige hoidmise eest korteris arsti loata 1 rubla; korteri vahetamise eest ilma vastava loata 75 kopikat. Naabri asjade varguse ja tähtjaks üüri tasumata jätmise eest tõsteti korterist välja.⁸⁶

Ka teistes maades kontrollis ettevõtte administratsioon tööliste käitumist vabrikuelamutes ja trahvis neid kehtestatud reeglitest üleastumise korral. Nii määrati Saksamaal tööstusettevõtetele kuuluvates elamutes trahv neile, kes rikkusid öörahu, ei hoidnud korterit puhtana ja korras või ei suutnud oma lapsi vaos hoida.⁸⁷

Töödistsipliini kehtestamine mõjutas kahtlemata ka alaealiste tööliste kooliskäimise harjumuse kujunemist, kuid ka siin ei saadud ilma survemehhanismita läbi. Industrialiseerimise algstaadiumis kasutati eriti tekstiilitööstuses kõikides riikides ohtralt odavat lapstööjõudu, mida võimaldas masinate kasutuselevõtt. Suurel osal töötavatest lastest puudus elementaarne lugemis- ja kirjutamisoskus, mistõttu avasid suuremad vabrikud oma initsiatiivil alaealistele tööliste elementaarhariduse andmiseks kooli, mis oli tähtis samm, sest erinevalt Preisi- ning Inglismaast puudus Tsaari-Venemaal üldine koolikohustus. Nii said õpilased Sindi kalevivabriku koolis tasuta haridust. Kooli ülalpidamiskulud kaeti vabriku kassast.⁸⁸ Kreenholmis kohustati alaealisi töölisi, kes ei osanud lugeda ja kirjutada, vabrikukoolis käima, kuid õpetuse eest tuli neil maksta 20 senti kuus, mis peeti nende palgast kinni, et 1862. aastal avatud kooli ülalpidamisega seotud kulud “mitte üksipäinis vabriku peale ei langeks”.⁸⁹ 1868. aastal õppis Kreenholmi vabrikukoolis 456 alla 16-aastaselt õpilast ja 30 täiskasvanut.⁹⁰ Järgmisel aastal suurenes õpilaste arv 200 võrra

⁸⁴ Правила внутреннего распорядка для рабочих Товарищества Цинтенгофской суконной мануфактуры, бывшей Верман и Сын в Цинтенгофе: Утв. 2 сентября 1895 г. Рига, [1895] § 86–92; ЕАА, ф 29, н 2, с 562, л 128–131; Правила внутреннего распорядка на Нарвской льнопрядильной мануфактуре, бывшей льнопрядильной фабрике барона А. Л. Штигица. Нарва, 1916, § 44, 45, 49; ЕАА, ф 209, н 1, с 84, л 68–69; ф 208, н 1, с 55, л 115–118.

⁸⁵ Pesu tuli pesta vabriku pesuköögis ja kuivatada kas õues või pööningul.

⁸⁶ ЕАА, ф 206, н 1, с 188, л 14–5; ф 208, н 1, с 55, л 115, 120; Sunduslised seadused tehase korterites elutsevatele elanikkudele. – Rmt: Расчетная книжка = Palga aru-raamat: [Vene-Balti Laevaehituse ja Mehanika Aktsia Seltsi Tallinna Laeva tehase tööliste]: Eestimaa kubermangu vabrikuasjade ja mäetööstuse komisjoni poolt 9 webr. 1904 a. ja 29. okt. 1913 a. kinnitatud. Ревель, 1916, 159, 165.

⁸⁷ **Berger, S.** Social Democracy and Working Class in the Nineteenth and Twentieth Century Germany. (Themes in Modern German History Series.) Longman, Harlow, 2000, 61.

⁸⁸ **Must, A.** Sindi linn ja 1. Detsembri nimeline vabrik, 35.

⁸⁹ ЕАА, ф 29, н 2, с 562, л 129, 131.

⁹⁰ Samas, s 4740, л 13p.

686 õpilaseni. Nende hulgas oli 16 täiskasvanut.⁹¹ Suur osa õpilastest ei lõpetanud klassikursust, sest kahekordne koormus – töö kõrvalt õppimine – käis enamasti üle jõu ja kannatajaks pooleks jäi kool. Et lapsed ilma hariduseta ei jääks, keelati 1. juuni 1882. aasta seadusega⁹² (jõustus 1. mail 1884) Tsaari-Venemaal vabrikutesse tööle võtta alla 12-aastasi lapsi, piirati 12–14-aastaste laste tööaega senise 12–13 tunni asemel 8 tunniga päevas ja kohustati ettevõtjaid lubama neid kooli õppetööle kuni kolmeks tunniks päevas (18 tundi nädalas), juhul kui neil puudus tunnistus vähemalt 1-klassilise rahvakooli lõpetamise kohta. 12. juuni 1884. aasta vabrikuseadusega⁹³ aga muudeti rahvakooli lõputunnistuse puudumise korral 12–14-aastaste vabrikutöölise kooliskäimine kohustuslikuks ja kohustati ettevõtjaid vabrikukoole avama või lähedal asuva valla(semstvo)kooliga lepingut sõlmima. Kooli olemasolu ei tähendanud, et kõik alaealised lapsed asusid innukalt õppima. Töö kõrvalt oli raske koolis käia ja seetõttu ei sundinud ka vanemad lapsi tagant. Et alaealised töölised siiski täidaksid koolikohustust, karistati õppetööst kõrvalehoidjaid sellega, et nad kõrvaldati töölt seniks, kuni nad tõi õpetajalt tõendi, et külastavad regulaarselt koolitunde.⁹⁴

Distsipliini, eelkõige käitumis- ja moraalireeglite juurutamisel oli oma osa ka kirikul. Vaimulikkond manitses jumalateenistusel töölisi sõnakuulelikud, leplikud ja kannatlikud olema ning täitma teisi kristliku moraali nõudeid.⁹⁵ Kirikud kuulusid reeglina kõikide vabrikuasulate kompleksi. Kreenholmi vabrik ehitas oma tööliste jaoks koguni kaks kirikut, üks luteri usu ja teine õigeusu tööliste jaoks.

KOKKUVÕTE

Vabrikudistsipliin on sama vana kui vabrikutööstus ise. Tööstusliku revolutsiooni käigus asendati käsitöö masintootmisega, mida iseloomustas koordineeritus ja regulaarsus. Esimese põlvkonna töölised olid põhiliselt maalt pärit. Nad polnud harjunud regulaarselt tööl käima ega ka iga päev teatud aja intensiivselt töötama. Nad otsustasid ise oma tööaja ja vajalike tööde üle, mis sõltusid suuresti loodusest. Oma harjumuste ja erineva ajakäsituse tõttu oli algajatel vabrikutöölistel esialgu raske kohaneda nende tegevust reglementeeriva range vabrikueluga, mis erines oluliselt töötegemisest maal või käsitöölise puhul oma käsitöökojas. Vabrikutööstusega kaasnes uus elu- ja töörütm, mis nõudis loobumist endisest ajakäsitusest, harjumustest ning kommetest.

⁹¹ Samas, l 89p.

⁹² ПСЗ. 1882, т. II, 931.

⁹³ ПСЗ. 1884. т. IV, 2316.

⁹⁴ Seestpidise heakorra säädused Kreenholmi vabrikus. – Rmt: Выданная из конторы Кренгольмской мануфактуры разчетная книжка. Утвержденная Эстляндским Губернским по фабричным делам Присутствием. Palga aru-raamat välja antud Kreenholmi vabriku kontorist. Kinnitatud Eestimaa kubermangu vabriku asjade komisjonist. Narva, 1898, § 8; EAA, f 206, n 1, s 190, l 125.

⁹⁵ Толоконский Н. И. Орехово-Зуевская стачка 1885 г., 13.

Vabrikutöö nõudis masinate käigu ajal üheaegset ja koordineeritud tegevust, täpsust, ohutusreeglite täitmist, hoolsust, regulaarset töölkäimist ning tööle pühendumist, samuti töö ajal kõrvalistest tegevustest loobumist. Seega oli distsipliini kehtestamise vajadus tingitud vabrikus kasutatavatest masinatest ja tehnoloogiatest ning vajadusest tagada tootmisprotsessi võimalikkus.

Tööstusliku revolutsiooni sünnimaal olid ettevõtjad pioneerirollis ja katsetasid distsipliini kehtestamiseks mitmeid abinõusid: vallandamisega ähvardamist, vallandamist, noomimist ning märkuse tegemist, kuid kõige levinumaks ja efektiivsemaks abinõuks distsipliini kehtestamisel ettevõttes kujunes tööliste trahvimine. Suurbritannia eeskujul kasutati teistes industrialiseerimise teele asunud riikides peamise abinõuna trahvimist, sundimaks töölisi alluma vabrikantide kehtestatud reeglitele. Vabrikudistsipliini, mis tekkis Suurbritannia tekstiilitöösturite eraalgatusena ja muutus kiiresti riigipiiri- ning rahvusüleseks, võib pidada transnatsionaalseks ilminguks.

Rahatrahv kui majandusliku surve vahend puudutas töölisi kõige valusamalt ja osutus seetõttu uue, moodsa ajastu käitumis- ning moraalinormide juurutamisel kõige efektiivsemaks vahendiks. Olenesid ju valmistatud toodangu kvaliteedist ja hulgast ning käitumisest sõltuvusse seatud töötasust tööliste võimalused elukvaliteeti parandada ja industriaalühiskonna pakutavatest hüvedest osa saada.

Tööliste trahvimine hilinemise, lohaka töö, töö ajal vestlemise, käratsemise jm põhjusel jäi aastakümneteks täielikult ettevõtjate pärusmaaks. Alles 19. sajandi teisel poolel, kui tööliste pahameel töötingimuste, sealhulgas trahvide vastu suurenes, oli riigivõim sunnitud asuma ettevõtjate omavoli piirama ja välja töötama seadused, mis reguleerisid ettevõtjate ning tööliste vahelisi suhteid, sealhulgas karistamist rahatrahviga. Tsaari-Venemaal jõuti sellise seaduseni 1886. aastal, ennetades nii mõndagi varem industrialiseerimist alustanud Euroopa riiki. Seadus jättis trahvide määramise õiguse endiselt ettevõtjatele, kuid fikseeris juhtumid, mille puhul võis töölistele trahve määrata, ja trahvide maksimaalsed piirmäärad. Ettevõtjate seaduskuulekuse kasvatamiseks nägi seadus ette võimaluse määrata ettevõtjatele seadusrikkumise eest kuni 300-rublane trahv. Seaduse jõustumisega alanesid trahvisummad, mida võis töölistele määrata ja palgast maha arvata. Selleks ajaks oli distsipliin vabrikutööstuses muutunud täiesti loomulikuks töökorralduse printsiibiks. Enamik töölistest püüdis reegleid järgida ja vältida palga vähenemist trahvide tõttu, sest nad olid endale teadvustanud, et kehtestatud korrale allumine ning töötulemusele keskendumine viib töötasu suurenemisele. Kuid alati oli teatud hulk töölisi, kes ei allunud distsipliinile, ja see on nii ka tänapäeval. Töödistsipliin mõjutas kahtlemata ka alaealiste tööliste kooliskäimise harjumuse kujunemist, samuti ühiselunormidega kohanemist ja omaksvõtmist ning meestöölistel tulevikus armee range distsipliiniga harjumist.

Distsipliini kehtestades kujundas vabrik uue ajakäsituse, kasvatas täpsust ja õiguskulekust ning standardiseeris uue industriaalühiskonna käitumisnormid, mis olid vajalikud masintootmise võidulepääsuks ja turumajanduse arenguks.

IMPLEMENTATION OF DISCIPLINE IN ESTONIAN FACTORIES IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY AND AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Maie PIHLAMÄGI

This article examines why the implementation of factory discipline was important and what kind of measures were used to make discipline work.

Factory discipline is as old as the modern industry itself. During the Industrial Revolution manual work was replaced by machine manufacturing, which demanded coordinated and regular activity from the labour force. The first generation of factory workers, who came mostly from the countryside, had no daily habit to follow a regular working routine. They were used to choosing their own working hours and the work that needed to be done. The choice was largely influenced by nature. Due to their habits, it was initially difficult for factory workers to adjust to strict factory life, which differed radically from the rural work pattern and work environment. For ensuring the production process in the new factories workers were expected to go to work on time and to do their part regularly and well, abandon the former timing, habits and customs and accept the established rules dictated by employers.

The British textile entrepreneurs were in the pioneering role in establishing work discipline. They tested a number of methods: threats of dismissal, dismissal, rebuke, fining. Among these, fining gave the best results for introducing factory discipline. Fines as a means of economic pressure affected strongly the economic situation of workers, and therefore proved to be the most efficient way to implement behavioural and moral standards of the new era. After all, the workers' opportunities to improve the quality of life and share the benefits offered by industrialization depended on their wages, which in turn depended on the quality and quantity of production and the workers' behaviour.

Factory discipline was initiated by British textile entrepreneurs. It spread quickly into other branches of industry and into other countries, including tsarist Russia and the Baltic provinces. Thus introduction of discipline can be regarded as a transnational phenomenon.

Workers could be punished for a whole variety of infractions: arriving a few minutes late in the morning, being absent from their machine, socializing or eating at work, drinking alcohol, whistling, singing, playing cards or dice etc. For decades punishment was entirely in the hands of employers. It was not until the second half of the 19th century that workers' increased resentment against hard working conditions, including fines, forced governments to limit the rights of the employers and to regulate legally the relationships between enterprises and workers, including the punishment with fines.

In tsarist Russia the relationships between employers and workers were legally regulated in 1886, earlier than in many other countries. The act of 1886 still allowed entrepreneurs to impose fines, but the act established the cases in which

workers could be fined and the maximum sums of fines. For ensuring that employers obey the law, the act of 1886 provided that they would be penalized for violations. With law enforcement the fines that a worker might be liable to and that would be deducted from their salary decreased. By that time, work discipline had become a natural principle in the organization of work in the factories. The vast majority of the workers tried to follow the rules and avoid wage reductions in the form of fines, because they had understood that obedience to established rules and focusing on the result of work would lead to an increase in wages. However, there were always a certain number of workers in the factory who remained undisciplined.

Work discipline affected also the development of the habit of school attendance of under-age workers as well as adaptation to the rules of common life in the factory dwellings and the strict army discipline of the workers who were future soldiers. Factory discipline changed work patterns, set new timing, increased accuracy and legal obedience and standardized norms of behaviour of the new, industrial society. All these changes were necessary for the success of the machine manufacturing.